

DZIEDZICTWO PRZEMYSŁOWE W POLSCE – RAPORT

Polski Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH

1. Uwarunkowania polityczne i gospodarcze, a ochrona dziedzictwa przemysłowego w Polsce

Proces zmian gospodarczych w Polsce, rozpoczęty reformami społecznymi i gospodarczymi końca XX wieku spowodował likwidację wielu historycznych gałęzi przemysłowych, w niektórych przypadkach, całych okręgów przemysłowych. Likwidacji materialnych śladów rozwoju przemysłowego kraju nie towarzyszył i nie towarzyszy racjonalny plan zachowania najważniejszych świadectw rozwoju gospodarczego Polski.

Huty, kopalnie, zakłady włókiennicze i szereg innych obiektów przemysłowych przez lata były powodem do dumy zatrudnionych w nich pracowników oraz okolicznych mieszkańców. Wraz z nadejściem procesu transformacji gospodarczej obiekty te zaczęły być dowodem zacofania technologicznego i niskiej jakości życia mieszkańców. Dzisiaj coraz trudniej znaleźć w krajobrazie polskich miast sylwetki wielkich pieców, szybów kopalnianych, chłodni kominowych czy ceglanych kominów dawnych kotłowni. Mimo wzrostu zainteresowania dziedzictwem przemysłowym proces likwidacji ostatnich świadectw historii przemysłowej regionów postępuje. Wycofywane z eksploatacji ważne, często ostatnie świadectwa przemysłowej aktywności są nadal niszczone. Tak na przykład dzieje się z zabytkami likwidowanych kopalń na Górnym Śląsku.

Rozwój gospodarczy, Polska w Unii Europejskiej

Pierwsze dwie dekady XXI wieku to intensywny rozwój gospodarczy i społeczny w Polsce. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku przyspieszyło proces rozwoju, szczególnie dzięki wsparciu finansowemu z Unii Europejskiej.

Dodatkowe finansowanie pozwoliło na podjęcie wielu projektów obejmujących remonty, konserwację, a szczególnie adaptację zabytków techniki na nowe cele, przede wszystkim społeczne. W okresie kolejnych transz finansowych z budżetu europejskiego, wykonano szereg projektów obejmujących dziedzictwo przemysłowe. Projekty te realizowane są przede wszystkim przez instytucje samorządowe różnych szczebli. Najczęściej obiekty poprzemysłowe adaptowane są na cele muzealne, kulturalne, biurowe.

Wraz z rozwojem gospodarczym pojawił się nowy inwestor, firmy developerskie adaptujące obiekty pierwotnie przemysłowe na nowe funkcje: biurowe, mieszkaniowe, handlowe.

Ilość adaptacji obiektów poprzemysłowych gwałtownie rośnie. Szczególnie atrakcyjne dla inwestorów stały się obiekty poprzemysłowe w dużych miastach. Mieszkania w dawnych fabrykach są poszukiwane i osiągają ceny porównywalne z nowym budownictwem. Wiele z tych projektów zrealizowano bez zachowania zasad ochrony zabytków techniki.

2. Podstawy prawne ochrony dziedzictwa przemysłowego w Polsce

Zabytki w Polsce chronione są w oparciu o ustawę „O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami” uchwaloną w 2003 roku i nowelizowaną przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w kolejnych latach. Zabytki techniki, tak jak i inne zabytki, chronione są przede wszystkim poprzez wpis do Rejestrów Zabytków prowadzonych odrębnie dla każdego województwa przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków.

Obiekty o szczególnym znaczeniu dla historii Polski są, począwszy już od 1994 roku, uznawane – na mocy rozporządzeń wydawanych przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za „Pomniki Historii”.

Ten prestiżowy tytuł nosi obecnie 91 zabytkowych obiektów i zespołów w całym kraju, w tym 11 zabytków techniki:

- Bochnia – kopalnia soli (2000)
- Ciechocinek – Zespół tężni i warzelni soli wraz z parkami Tężniowym i Zdrojowym (2017);
- Duszniki Zdrój – młyn papierniczy (2011);
- Gliwice – radiostacja (2017);
- Kanał Augustowski (2007);
- Kanał Elbląski (2011)
- Krzemionki koło Ostrowca Świętokrzyskiego – kopalnia krzemienia z okresu neolitu 1994);
- Ozimek – żeliwny łańcuchowy most wiszący na rzece Mała Panew (2017);
- Tarnowskie Góry – podziemia zabytkowej kopalni rud srebronośnych oraz sztolni „Czarnego Pstrąga” (2004);
- Warszawa – Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya (2012);
- Wieliczka – kopalnia soli (1994)

3. Dziedzictw przemysłowe w Polsce na liście Światowego dziedzictwa UNESCO

W Polsce znajduje się 15 obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Wśród nich są dwa obiekty techniki:

- Kopalnia Soli w Wieliczce – wpisana na Listę UNESCO w 1978 r., jako jeden z pierwszych 12 obiektów na świecie. W 2013 roku wpis ten rozszerzono o Kopalnię Soli w Bochni i Zamek Żupny w Wieliczce;
- Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku w Tarnowskich Górach – wpisana na Listę UNESCO w 2017. Kopalnia rud ołowiu, srebra i cynku znajduje się na Górnym Śląsku, w jednym z głównym obszarów wydobywczych w Europie Środkowej. Obiekt obejmuje podziemną kopalnię wraz ze sztolniami, szymbami, galeriami oraz systemem gospodarowania wodami podziemnymi.

4. Najważniejsze projekty

Wzrost świadomości społecznej dotyczącej potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego, a także rozwój gospodarczy i środki finansowe związane z wstąpieniem

Polski do Unii Europejskiej zaowocowały wieloma nowymi projektami zwanymi z ochroną, a przede wszystkim adaptacją zabytków techniki do nowych funkcji. Do najważniejszych z nich zrealizowanych w ostatnich latach należą:

Wybrane projekty zrealizowane przez samorządy:

- Muzeum Inżynierii Miejskiej Krakowie (1998);
- Muzeum Przyrody i Techniki w Starachowicach (2001);
- Muzeum Techniki i Komunikacji. Zajezdnia Sztuki w Szczecinie (2006);
- EC1 Łódź Miasto Kultury (w tym: Centrum Nauki i Techniki EC1) – dawna elektrociepłownia miejska (2008);
- „Ekspluseum” w Bydgoszczy (fabryka materiałów wybuchowych z 1939 roku) (2011);
- Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze złożone z Sztolni „Królowa Luiza”, kopalni Guido oraz Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej (2013)

Wybrane projekty zrealizowane przez instytucje biznesowe (developerzy):

- Centrum Handlowe z Galerią Sztuki Stary Browar w Poznaniu na bazie budynku dawnego Browaru Huggerów, 2003,
- Centrum handlowo-usługowo-rozrywkowe Manufaktura w Łodzi na terenie dawnego kompleksu fabrycznego Izraela Poznańskiego, 2006
- Hotel Andel’s w Łodzi w budynku dawnej przędzalni Izraela Poznańskiego, 2009
- Kompleks biurowo – usługowo – handlowo - rozrywkowy Art N w Warszawie w kompleksie dawnych Zakładów Platowniczych Norblinów, realizacja od 2017

Wybrane projekty zrealizowane przez inwestorów prywatnych i organizacje pozarządowe:

- Muzeum Topacz w Ślęzie koło Wrocławia (2003);
- Muzeum Kolejnictwa na Śląsku w Jaworzynie Śląskiej (2004);
- Tyskie Muzeum Piwowarstwa w Tychach (2004);
- Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie (2005);
- Muzeum Browaru Żywiec (2006);
- Muzeum Hutnictwa Doliny Małej Panwi w Ozimku (2012);
- Centrum Nauki i Sztuki „Stara Kopalnia” w Wałbrzychu (wcześniej Muzeum Górnictwa i Przemysłu w Wałbrzychu) (2014);

Istotną grupę stanowią Muzea prowadzone przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska:

- Muzeum Kolejnictwa na Śląsku w Jaworzynie Śląskiej (2004);

– Muzeum Hutnictwa Cynku w Szopienicach –Katowicach (2016);

5. Muzea

W ostatnich 5 latach nastąpiły istotne zmiany wśród muzeów dokumentujących dziedzictwo przemysłowe. W 2018 roku – według danych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego – w Polsce jest blisko 800 muzeów. Tych, które w całości lub części dokumentują dziedzictwo przemysłowe jest 168, co stanowi ponad 21% wszystkich polskich muzeów. Od 2000 roku przybyło 76 muzeów o tematyce przemysłowej – głównie w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku. Jest to wzrost o ponad 45%. W ostatnich 5 latach zarejestrowane zostały kolejne trzy muzea techniczne. Wzrost liczby muzeów technicznych w ostatnich latach jest prawie wyłącznie efektem działań samorządów lokalnych i osób prywatnych, inicjujących powstawanie placówek muzealnych o profilu dziedzictwo przemysłowe, dziedzictwo techniki, zabytki techniki itp..

Inaczej sytuacja wyglądała wśród muzeów państwowych. Główne polskie muzeum „Muzeum Techniki w Warszawie” założone w 1955 roku, jako de facto muzeum prywatne przez Naczelną Organizację Techniczną NOT, pozbawione w ostatnim czasie finansowania z budżetu państwa podupadło. W wyniku umowy zawartej w 2017 roku pomiędzy NOT z jednej strony, a Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwem Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Miastem Stołecznym Warszawą, powołane zostało (przez MKiDN, MNiSW oraz Miasto St. Warszawa) Narodowe Muzeum Techniki, które przejęło w całości siedzibę, zbiory i archiwa dawnego Muzeum Techniki NOT – stając się muzeum państwowym Narodowym Muzeum Techniki.

Obecnie Muzeum znajduje się w trakcie procesu reorganizacji. Oddziały Muzeum Techniki, w tym ważne historyczne zakłady przemysłowe pochodzące z początków polskiej industrializacji połowy XIX wieku zostały w większości przejęte przez lokalne samorządy.

Przekształceniom podlega również najważniejsze polskie muzeum kolejnictwa z siedzibą w Warszawie. Muzeum obecnie jest w procesie przekształceń i decyzji dotyczących budowy nowej siedziby.

Ostatnia w Europie czynna parowa lokomotywnia w Wolsztynie prowadząca regularny ruch pociągów została przekształcona w instytucje kultury, od 2017 roku wznowiła po przerwie regularne połączenia kolejowe trakcją parową.

6. Edukacja w zakresie dziedzictwa przemysłowego w Polsce

Edukacja w dziedzinie historii techniki i ochrony dziedzictwa przemysłowego prowadzona jest na poziomie uniwersyteckim od lat siedemdziesiątych XX wieku. Tematyka „historii techniki” realizowana jest w większości uczelni technicznych jako element szerszych programów nauczania. Autonomiczne zajęcia z historii techniki prowadzone są na Politechnice Wrocławskiej, Gliwickiej i Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

Ochrona dziedzictwa przemysłowego jest tematem obecnym sporadycznie i głównie przy okazji innych tematów. Wyjątkiem jest program z zakresu ochrony dziedzictwa przemysłowego realizowany dla studentów Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej. Program realizowany jest w formie wykładów i ćwiczeń praktycznych.

7. Aktywność PK TICCIH

Od czasu powstania w 1978 roku, Polski Komitet TICCIH wspiera i inicjuje działania z zakresu ochrony i interpretacji dziedzictwa przemysłowego w Polsce. Wzrost aktywności w ostatnim roku jest efektem odbudowy i aktywizacji struktur organizacyjnych PK TICCIH.

Członkowie organizacji zaangażowani byli w proces ratowania przeznaczonych do likwidacji zabytkowych obiektów przemysłowych na Śląsku w tym zabytków górnictwa. Organizacja uczestniczy w procesie zachowania historycznej Stoczni Gdańskiej w Gdańsku. Obecnie członkowie PK TICCIH opracowują projekt zarządzania dla zabytkowej kopalnia krzemienia z okresu neolitu w Krzemionkach koło Ostrowca Świętokrzyskiego w związku z aplikowaniem tego Muzeum na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

W ostatnich trzech latach członkowie PK TICCIH byli zaangażowani w:

- cykl konferencjach organizowanych na terenie Muzeum Hutnictwa Cynku „Walcownia” w Katowicach (2016, 2017);
- organizacji krajowej wystawy pod tytułem „100 lat motoryzacji w Polsce”;
- działania dotyczące ochrony krajobrazu przemysłowego wokół zabudowy Kopalni Katowicach zaadaptowanej na cele Muzeum Śląska.

Źródła:

- http://architektura.muratorplus.pl/realizacje/nowe-muzeum-slaskie-zbrojenie-jak-w-amerykanskich-wysokosciowcach_3865.html
- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Stary_Browar_\(Pozna%C5%84\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Stary_Browar_(Pozna%C5%84))
- <https://www.muratorplus.pl/inwestycje/inwestycje-komercyjne/fabryka-norblina-przed-i-po-rewitalizacji-zdjecia-i-wizualizacje-aa-ATd7-pEum-jrwC.html>
- http://architektura.muratorplus.pl/realizacje/hotel-andels-w-lodzi_667.html
- <https://www.podrozepoeuropie.pl/manufaktura-centrum-handlowe-lodz/>
- <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/search.xsp?status=A&title=ustawa+o%20ochronie%20zabytk%C3%B3w>
- https://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Pomniki_historii/
- <http://www.mkidn.gov.pl/>
- <http://bip.mkidn.gov.pl/pages/rejestry-ewidencje-archiwa-wykazy/rejestry-muzeow.php>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Muzea_w_Polsce

Dr inż. arch. Piotr Gerber

Prezes Polskiego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego TICCIH